О.В. Отрошко, канд. екон. наук, доц.

ДЕРЖАВНЕ ВТРУЧАННЯ В ЕКОНОМІКУ: НЕОБХІДНІСТЬ, НАМІРИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ

У статті виокремлено деякі причини неефективності державного втручання в економіку. Особливу увагу приділено розгляду випадку, коли благі наміри творців економічної політики обертаються не покращанням, а погіршенням функціонування економіки.

The article deals with some reasons for ineffectiveness of government intervention in the economy. Special attention is paid to the case when good intentions of the creators of economic policy result in deterioration of economics functioning and not in its improvement.

Ключові слова: неспроможність ринку, економічна політика, патерналізм.

Keywords: market failure, economic policy, paternalism.

Нині стало стандартним обґрунтування необхідності економічної діяльності держави з позицій теорії неспроможності ринку. Відповідно до цієї теорії, ринковій системі при всіх її перевагах притаманна низка недосконалостей, які і спричиняють необхідність державного втручання в економіку. Передбачається, що у разі дефектів ринку держава може і повинна покращувати функціонування економіки [1, с. 88-91], [2, с . 261, 262], [3,с. 12-14], [4, с. 333-345].

Одне із застережень стосовно такого розуміння економічної ролі держави полягає в тому, що її діяльність може і не бути націленою на покращання функціонування економіки. Замість цього держава може діяти в інтересах влади або ж окремих суспільних груп, прикриваючи свою діяльність риторикою, просякнутою турботою про загальне благо. Наприклад, напередодні виборів до органів державної влади можуть бути вжиті заходи щодо збільшення за рахунок свіжонадрукованих грошей бюджетних виплат окремим групам виборців у розрахунку на те, що це додасть чинній владі голосів на виборах. Або, незважаючи на негативний вплив на конкуренцію, державою можуть надаватися преференції окремим суб'єктам господарювання.

Чи може держава, діючи в інтересах влади або окремих суспільних груп, покращувати функціонування економіки? Може, як, наприклад, тоді, коли перед тими ж самими виборами вона посилюватиме антимонопольну політику з прицілом на те, що цей крок збільшить число прибічників чинної влади. Так само держава покращуватиме функціонування економіки і тоді, коли під тиском жителів певних територій вживатиме заходів щодо обмеження їх забруднення промисловими викидами. Отже, у разі, коли держава діятиме в інтересах влади або окремих суспільних груп, її діяльність не обов'язково призводитиме до небажаних з точки зору суспільства результатів. Важливим запобіжником на шляху ескалації небажаних з точки зору суспільства дій держави є інститут періодичних виборів.

Просування державою інтересів влади або окремих суспільних груп під прикриттям турботи про загальне благо стає можливим не в останню чергу завдяки недосконалій інформації у політичній сфері. Природа політичної кухні така, що навіть у демократичних суспільствах виборцям нерідко складно збагнути, що і під яким соусом на ній готується.

А тепер зупинимося на випадку, коли діяльність держави все ж таки матиме на меті покращання функціонування економіки. Розглядаючи цей випадок, варто зробити наголос на кількох важливих моментах.

1. Є вади ринкової системи, усунути які можна хіба що разом з нею самою. Однією з таких вад є постійно виникаючі на ринках надлишки та дефіцити продукції.

Наголошуючи на тому, що на ринках діють сили, які спричиняють формування рівноваги між попитом та пропозицією, сучасна економічна теорія не надає належного значення тому факту, що на ринках регулярно виникають надлишки і дефіцити продукції. А тим часом поява навіть тимчасових надлишків або дефіцитів продуктів означає, що на їх виробництво виділяється неоптимальна кількість ресурсів. Інакше кажучи, у разі появи надлишків або дефіцитів продуктів розподіл ресурсів між виробництвом різних товарів та послуг перестає бути ефективним.

Чому пов'язана з виникненням надлишків і дефіцитів продукції неефективність не визнається сучасною економічною теорією вадою ринкової системи? Чи не тому, що держава не здатна виправити цю ваду, а тому й не виявляє активності у цьому відношенні? Виходить, те, що не піддається вдосконаленню, не можна вважати недосконалістю.

Інша крайність полягає у спробі за кожним державним втручанням в економіку побачити якісь недосконалості ринкової системи, виправдати його ними. Як наслідок, концепція неспроможності ринку перевертається з ніг на голову: замість того, аби виводити економічну діяльність держави з недосконалостей ринкової системи, останні починають «виводити» з першої. За такого підходу можна очікувати, що разом із зростанням масштабів державного втручання в економіку зростатиме і перелік недосконалостей ринкової системи, що, власне, і сталося у XX ст., й особливо в період після Великої депресії. З'явилися спроби підвести «науковий фундамент» і під патерналізм. Як виявляється, поведінка людей може бути непослідовною (суперечливою, неузгодженою) у часі у тому сенсі, що у майбутньому вони можуть жалкувати про свої минулі вчинки. Хтось може вживати наркотики, хтось палити, хтось переїдати, а хтось до останнього відкладати підготовку до іспиту. Вдаючись до подібних дій, люди недооцінюють їх майбутні негативні наслідки для себе й, відповідно, перебільшують негайні вигоди від них. Якби люди взяли за правило не відкладати прийняття вигідних для них довгострокових рішень (наприклад, щодо припинення вживання наркотиків) на майбутнє, вони могли б покращити своє життя. Державна патерналістська політика, підбивається підсумок, і виступає засобом примусового запровадження даного правила [5, с. 351-353].

Якщо відкинути зайву лексику, то державний патерналізм є нічим іншим, як політикою захисту людей від них самих же. Виникає питання: чи повинна держава захищати

дорослих і дієздатних людей від них самих же? Нам кажуть: повинна, бо вони схильні вчиняти дії, про які згодом жалкують. І знову виникає питання, щоправда, тепер вже суто риторичне: кому з нас не доводилося жалкувати про свої минулі вчинки? І що ж, у кожному такому випадку держава мала б взяти нас за руку і вести у «правильному» напрямку?

Ті, хто стверджують, що держава повинна у примусовому порядку захищати людей від них самих же, апріорі припускають, що люди можуть діяти на шкоду собі. А між тим є більше підстав вважати, що люди не можуть діяти на шкоду собі, ніж можуть. Звичайно ж, за умови, якщо вони є дієздатними і володіють повною інформацією щодо можливих негативних наслідків своїх дій. Якщо Петренко, володіючи повною інформацією щодо можливих негативних наслідків тютюнопаління, оцінює задоволення від нього вище за пов'язані з ним втрати у вигляді погіршення власного здоров'я, а тому продовжує палити, він не діє собі на шкоду. Його звичку може вважати шкідливою Іваненко, який оцінює задоволення від тютюнопаління нижче за пов'язані з ним ризики для власного здоров'я. Державний патерналізм - це політика, яка ставить за мету ощасливити Петренка за критеріями щастя Іваненка. Насправді заборона тютюнопаління призвела б не до покращання, а до погіршення життя Петренка. Держава має всі підстави обмежувати свободу вибору людей лише у тих випадках, коли вони своїми діями завдають некомпенсованої шкоди іншим людям (у нашому випадку лише тоді, коли Петренко в результаті тютюнопоління завдає некомпенсованої шкоди Іваненку). У решті випадків держава замість того, аби вирішувати за людей, як їм краще діяти в їхніх же власних інтересах, має сприяти тому, аби вони могли приймати рішення в умовах максимально повної інформації щодо можливих наслідків своєї діяльності.

2. Творці економічної політики можуть керуватися хибними уявленнями про те, що саме і у який спосіб необхідно зробити для покращання функціонування економіки. У свій час одним із заходів, до якого вдалося чимало країн з метою «покращання» функціонування економіки, було її тотальне одержавлення. В економічній політиці, як і скрізь, добрі наміри не гарантують отримання задовільних результатів. А в деяких випадках спроби реалізувати прегарні замисли призводили до просто-таки катастрофічних соціально-економічних наслідків, зайвий раз підтверджуючи відому сентенцію про те, що добрими намірами вимощено дорогу до пекла.

Часто причиною того, що в економічній політиці добрі наміри не приносять задовільних результатів, є використання неадекватних засобів досягнення поставлених цілей. Нині навряд чи хтось стане заперечувати важливість досягнення таких цілей, як економічне зростання, повна зайнятість або стабільний рівень цін. Однак для їх досягнення можуть бути обрані різні засоби, у тому числі й такі, які не відповідають принципам ринкової системи, а тому призводять до погіршення її функціонування. Наприклад, для стримування зростання цін може бути обрана нині визнана більшістю економістів неефективною політика їх заморожування. Негативні наслідки такої політики сьогодні добре відомі - це і блокування роботи ринкового механізму ціноутворення, і гальмівний вплив на економічне зростання, і наростання потенціалу інфляції на тих ринках, де попит перевищує пропозицію.

Політика заморожування цін є одним із прикладів недоречного застосування адміністративних методів державного регулювання господарської діяльності, які за своєю сутністю являють собою приписи держави стосовно того, що повинні і чого не повинні робити суб'єкти господарювання. Вимагаючи від суб'єктів господарювання, аби ті учиняли одні дії і не учиняли інших, держава обмежує свободу їх вибору. Ще однією рисою адміністративних методів, тісно пов'язаною із вище зазначеною, є їх примусовий характер. Суб'єкти господарювання виконують приписи держави не тому, що це є вигідним для них, а тому, що їм не дозволено діяти в інший спосіб.

На відміну від адміністративних методів, економічні методи державного регулювання господарської діяльності не передбачають встановлення прямих вимог з боку держави щодо вчинення суб'єктами господарювання одних дій і невчинення ними інших дій. Замість цього держава може створювати додаткові фінансові стимули для бажаних з її погляду дій та, навпаки, фінансові антистимули для небажаних дій, залишаючи за суб'єктами господарювання право самостійно вирішувати, здійснювати їх чи ні. Ще одним типовим випадком застосування економічних методів є ситуації, коли держава намагається впливати на результати функціонування ринків, виступаючи на них у ролі продавця або покупця відповідних товарів та послуг.

Багато хто абсолютно справедливо вважає, що більш «дружніми» щодо ринкової системи є саме економічні методи державного регулювання господарської діяльності. Водночас необхідно враховувати й іншу обставину: без встановлення ринкових правил, в тому числі і шляхом застосування державою примусу, навряд чи було б можливим саме існування ринків. Інша річ, що держава може застосовувати адміністративні методи й тоді, коли державне втручання в економіку або взагалі недоречне, або ж могло б цілком успішно здійснюватися із застосуванням економічних методів. Водночас, як засвідчує практика господарювання, під час наростання кризових явищ в економіці, коли ситуація починає виходити з-під контролю, уряди можуть вдаватися до більш активного, ніж у звичайних умовах, використання адміністративних методів, сподіваючись на те, що з їх допомогою можна швидше розв'язувати наявні проблеми.

3. Державне втручання в економіку нерідко супроводжується небажаними побічними ефектами. У крайньому випадку побічні наслідки лікування економічних хвороб можуть бути небезпечнішими за самі хвороби. Показовою у цьому плані є практика встановлення державою мінімальної зарплати.

Декларована мета встановлення мінімальної зарплати цілком благородна – підвищення доходів низькокваліфікованих працівників. От тільки, крім цього наслідку для тих працівників, які зможуть знайти роботу, ще одним наслідком встановлення мінімальної зарплати стане зменшення доходів тих людей, які у результаті її запровадження не зможуть знайти собі роботу. Якщо Петренко може і бажає виконувати певну роботу за 1000 грн. у місяць і є роботодавці, які згодні надати йому таку роботу за цю зарплату, але не вище неї, то встановлення мінімальної зарплати на рівні, приміром, 1200 грн., позбавить Петренка можливості працювати й отримувати прийнятний для нього дохід. Чи

потрібна така соціальна гарантія з боку держави Петренку? І чи варте підвищення доходів однієї частини низькокваліфікованих працівників того, що інша їх частина виявиться приреченою на безробіття?

Іншими можливими негативними побічними ефектами встановлення мінімальної зарплати є зростання витрат виробництва та підвищення цін на продукцію підприємств, формування чорного ринку низькокваліфікованої робочої сили. Окремо слід сказати про можливі макроекономічні наслідки встановлення мінімальної зарплати. Якщо в період зниження сукупного попиту підприємці через встановлення мінімальної зарплати не матимуть можливості у відповідь на скорочення попиту на їхню продукцію домірно знижувати зарплату своїх працівників, а відтак, і ціни на продукцію, у них не залишатиметься іншого вибору, крім скорочення обсягів виробництва та звільнення працівників.

4. При виборі з-поміж різних альтернатив економічної політики державним посадовцям іноді доводиться мати справу із запитаннями, на які не існує «правильних» відповідей. Наприклад, якщо політика перерозподілу доходів призводить до зниження темпів економічного зростання, то якою частиною потенційного приросту ВВП можна пожертвувати в обмін на досягнення більшої рівності в доходах? Або який рівень нерівності доходів слід вважати оптимальним? У скільки разів доходи багатих людей мають перевищувати доходи малозабезпечених? Це яскраво виражені нормативні запитання, відповіді на які залежать не від економічних розрахунків і обґрунтувань, а від морально-етичних переконань тих, хто на них відповідає. Тому які б варіанти їх розв'язання не обиралися, вони завжди наражатимуться на негативне сприйняття з боку якоїсь частини суспільства.

Підбиваючи підсумок, зазначимо, що зроблені у цій статті наголоси жодним чином не заперечують того факту, що держава може і повинна покращувати функціонування економіки. Часто питання полягає не в тому, чи варто державі втручатися в економіку, а в тому, як це зробити у найкращий спосіб. Нині стало нормою вимагати від органів державної влади, аби ті перш ніж втручатися в економіку ретельно зважували можливі позитивні та негативні наслідки своєї діяльності. Всебічний превентивний аналіз усіх «за» та «проти» намічених державою заходів, безперечно, міг би сприяти підвищенню якості державної економічної політики. Проблема полягає в тому, що для багатьох випадків державного втручання в економіку не існує таких терезів, поклавши на одну чашу яких вигоди від нього, а на іншу - шкоду, можна було б точно визначити, що переважає. Це тим більше складно зробити з огляду на те, що нерідко вигоди від державного втручання в економіку дістаються одним групам людей, а шкода – іншим.

Література

1. Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. – Т.1. – М.: Республика, 1992.
2. Самуэльсон Пол Э., Нордхаус Вильям Д. Экономика: 16-е изд.: М.: Вильямс, 2003.
3. Стиглиц Дж. Ю. Экономика государственного сектора. - М.: Изд-во МГУ: ИНФРА-М, 1997.
4. Сломан Дж. Экономикс. 5-е изд. – СПб.: Питер, 2005.
5. Хиллман А. Государство и экономическая политика: возможности и ограничения управления. - М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2009.